

RUNİK HARFLİ BİRKAÇ PASAJ ÜZERİNE KİMİ YORUM ÖNERİLERİ

Peter ZIEME

Bu bildirimde Dunhuang ve Turfan'da bulunan kâğıda yazılı runik harfli metinlere ait birkaç pasaj hakkında görüşlerimi ve bazı yeni çözüm önerilerini sunmak istiyorum. Osman Fikri Sertkaya kâğıda yazılı runik harfli metinler üzerinde 1985 ve 1995'te ayrıntıyla durmuştu.¹ O günden bugüne bu konuda çok az çalışma yapılmıştır. Kâğıda yazılı runik harfli fragmanlar runik harfli taş yazıtların yanında eski Türk kültürünün araştırılması konusunda ikinci derecede önemli kaynaktır. Bu fragmanların tümü Maniheist içerikli olup Batı Uygur Bozkır Kağanlığı'nda Maniheist esaslı kültürün devamını göstermektedir. Özellikle ilgi çekici olan husus ise Orhon metinlerindeki yazıyla hemen hemen aynı olan runik yazının Orta Farsça ve Partça metinlerin kaydı sırasında da yaygın olarak kullanılmış olmasıdır. Bu, Maniheist Uygurların Maniheist Kilise dilini öğrendiklerini ve hizmetleri sırasında bu yazıyı kullandıklarını gösterir.

Seçtiğim pasajlar üzerinde konuşmadan önce Omeljan Pritsak'a göre içerisinde Hazarca bir kelimeye geçen İbranice yazmaya kısaca değinmek istiyorum. Söz konusu sözcük *hokurüm* "I have read (okudum)".² Bu güne kadar konuya değinen (Ligeti, Haussig vb.) gibi yazarların tümü bu yorumu izlerken³ bir süre önce János Harmatta ısrarlı ve inandırıcı bir tarzda bu kaydın runik yazı değil de sonradan eklenmiş *şhdnwlh[w]* okunan İbranice bir kayıt olması gerektiğini göstermiştir: Kelimenin anlamı ise şöyledir: "kiváltottuk a bűntetésböl őt" = ["beraatine karar verdik"]. Buna bağlı olarak İbranice yazmada bu yerin *Kiew*'in adı olarak yorumlanışını çürütmüş, bunun daha çok Nil deltasındaki *Kanobos* şehrinin adı olması gereken *Kahannub* olduğunu ortaya koymuştur.⁴

¹ Osman F. Sertkaya, "Fragmente in alttürkischer Runenschrift aus den Turfan-Funden", *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*, Wiesbaden 1985, s. 133-164; ve *Göktürk Tarihinin Meseleleri/Probleme der köktürkischen Geschichte/Some Problems of Köktürk History*, Ankara 1995, s. 225-276; Osman F. Sertkaya, "Kağıda yazılı Göktürk metinleri ve kağıda yazılı Göktürk alfabeleri", *a. g. e.*, s. 277-292; "Do the Köktürk characters have an alphabetical order?", *a. g. e.*, s. 293-302.

² N. Gelb-O. Pritsak, *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*, Ithaca & London 1982, s. 41-43.

³ Lajos Ligeti, "The Khazarian letter from Kiev and its attestation in runiform script", *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 31 (1981), s. 5-18. bk. s. 15. *okurum*.

⁴ János Harmatta, "A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban", *Honfoglalás és nyelvészet*, Budapest 1997, s. 138.

1. Irk Bitig'in Sonlaması

Runik yazıyla [kâğıda] yazılmış en hacimli metin olan *Irk Bitig*'in sonlaması son olarak James Russell Hamilton tarafından ayrıntılı olarak işlenip daha anlaşılır bir duruma getirilmiştir. Bununla birlikte birkaç kelime, özellikle $\dot{g}^1ur^1u < \text{skt. guru}$ “Usta, Guru” + $\dot{s}d^2 = (\ddot{a})\dot{s}d(ip)$ “işitip” olarak açıklanan $\dot{g}^1ur^1u\dot{s}d^2$ harf dizisi soru işaretleri taşımaktadır. Kelimeleri ayıran işaretin olmaması kolaylıkla kabul edilebilirdi, ancak *(ip)* için gereken işaretlerin eksikliğinin de söylenmesi birazcık fazla bir düzelti yapılmış düşüncesini veriyor. Irk Bitig'in sonlamasında yer alan ve James Russell Hamilton tarafından yapılan geniş bir açıklaması bulunan kısım şöyledir: $k^2i\dot{c}(i)g^2 : d^2i(n)t^1ar^1 b^1ur^1ua : \dot{g}^1ur^1u\dot{s}d^2 i\dot{c}(i)m(i)z is^2ig^2 s^1a\dot{n}g\dot{u}n^1 : ita\dot{c}u\dot{k}^1 \ddot{u}\dot{c}\ddot{u}n^2 b^2it^2id^2im$. Hamilton'un çevirisi: “en écoutant de *guru* «Présage» j'ai écrit (ceci) pour notre frère aîné le général «Chaleureux», *İt Açuq*” şeklindedir.⁵ Ben *içim(i)z*'in *İsig Saṅgun*'un iki ağabeyi ile ilgili olduğunu ve *İt Açuq*'un da önceden kabul edildiği gibi düşünülmesi gerektiğini önermek istiyorum. *İsig* ise kişi adı olarak daha önce tespit edilmiştir, Mahrnâmag'da geçen *İsig Tarhan* ile krş.

Zor olan $\dot{s}d^2$ işaretlerinin açıklanmasıdır. Hamilton burası için biraz fazla bir *emendation* ile $(\ddot{a})\dot{s}(i)d(ip)$ okuyuşunu önermiş, ayrıca *burua*'nın Orta Farsça *murwa*'dan geldiğini de kanıtlarıyla açıklamıştı.⁶ Bu öge Orta Farsça adlarda geçmektedir. Werner Sundermann, bir Dunhuang metnindeki adları şöyle açıklıyor: *prystwm mwrw* “çok sevilenin işareti” ve *p'n mwrw* “tanrıların işareti”. O hâlde izleyen ögenin niçin ikinci bir ada ait olacağını kabul etmeyelim? Elimizde bunu düşümemizi sağlayacak *hurş(i)d* “güneş” vardır. *h*'nin \dot{g}^1 ile yazıldığını gösteren diğer bir örnek de şudur: $mn\dot{g}^1umid = mnxwmy\delta$ için *mani g^1udav(a)n = m'ny x\delta'v'n* için. Sonlamanın bütünü buna göre şöyle okuyabiliriz: Kaplan yılının 2. ayının 15'inde. Taygüntan manastırından (ben) hakir dindar *Murwā Hurş(i)d* (bunu) ağabeylerim *İsig Saṅgun* ve *İt Açuq* için yazdım.

2. So 14411 I (MIK III 200)

Konu bakımından “Sermon von der Seele (Ruhun vaazı)” adlı metne yakın olan bir “Güneş ilâhîsi” So(gdça) 14410 ve 14411 numaralı fragmanlar üzerinde bulunuyor. Bu el yazma bundan başka hem A. v. Le Coq tarafından neşredilmiş Uygur alfabesi ile yazılan metinleri ihtiva eder. Orta Farsça'da yazılmış ilâhînin sonunda bugüne kadar kimse tarafından okunmayan runik bir satır var. Şimdi bu satırı şöyle okumak istiyorum:

Transliterasyon:

$t^2\ddot{u}k^2d^2i : n^2mc : ag^1w : l^1ki^1\dot{s}$

⁵ James Russell Hamilton, “Le colophon de l'*Irk Bitig*”, *Turcica*, 7, (1975), s. 7-191 levha ile.

⁶ James Russell Hamilton, *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*, Paris 1986, 7.18.

Transkripsiyon:

tük(ä)di n(a)m(a)ç ağu⁷ (a)lkış

Çeviri:

“Tamamlandı, saygı, yani övgü.”

Bu ilahinin adının *namāç* olarak zikredilmesi şaşırtıcı bir şey değildir, çünkü başlangıcında iki yerde *nm'c br'm* “ben namaz kılıyorum”⁸ ibaresi geçer. Böylece eski Türkçe metinlerde ilk defa olarak *namaç* “namaz” için bir örnek tespit edilmiş oluyor. Klâsik Moğol metinlerinde *namañç* ve *namañçila*-⁹ fiili mevcut olduğu için bu kelime her hâlde beklenirdi.

3. U 178 (TM 328)

Maniheist metinlerin tümü runik yazıdan ziyade ya Mani yazısı veya Uygur yazısı ile yazılmıştır, ancak çok azının da runik harflerle yazıldığı görülmektedir. Runik harflerle yazılmış olan U 178 (TM 328) numaralı fragman Uygur yazısıyla yazılmış olan başka bir Mani metninin paraleli olarak tespit edilmiştir.¹⁰

y'B'ş]b ¹ aş :
''şnwqy	şn ¹ u[k ¹]i :
fry	b ¹ r ¹ i :
rwşn	r ¹ w[ş]n ¹ :
tnkry	t ² n̄gr ² i :
twyz	t ² üz
kwnkw ¹ wk	k ² ön̄göl ² l ² üg ²
'şnwqy	şn ¹ uk ¹ fi
β'm	[bam]
tnkry	t ² n̄gr ² i
swyswz	s ¹ uy ¹ s ¹ uz
y'zwqswzd'	y ¹ a[z]uk ¹ s ¹ uzd ¹ a

4. Prasenajit Fragmanı

F.W.K. Müller'ce çalışılan So 18285 numaralı fragman ST II'de yayımlanmıştı. Bu fragmanın arka yüzüne eklenmiş runik harfli kısım Rachmati

⁷ I. Gershevitch, *A Grammar of Manichean Sogdian*, Oxford 1954, § 1409. “In B. texts, 'yw, placed at the end of a sentence, has the value of 'is', 'are'”.

⁸ Werner Sundermann, *Der Sermon von der Seele*, Berliner Turfantexte XIX, Berlin, 1997, s. 92; 151-152. (Levha XLVI).

⁹ Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington, 1973, s. 563a.

¹⁰ James Russell Hamilton, *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*, Paris 1986, 6.9-M.

(Reşid Rahmeti Arat) tarafından *bitidim* “yazdım” şeklinde okunmuş, belki de daha uzun olarak, onunla birlikte bir ismin olması gerekmesinden dolayı *är* ile “o, başlıyor / adam başlar” okumuştur. Okunuşu kesin olan *bitidim* sözüne dayanarak kelime ayırıcı iki nokta (:) işareti ile ondan önce yer alan, *men* okunması muhtemel bir kelimeye ait olan *-n* harfini seçebiliriz. *Rachmati*'nin yazdığı gibi *bitidim*'den sonra (*ä*)*r* ile başlayan bir kişi adı gelmektedir. Öteki harflerin okunması biraz zordur. Belirli yazım kuralları göz önünde bulundurulursa *togrul* okuyuşu önerilebilir. *t^l* harfi doğru olabilirdi. Eğer olması gerektiği gibi harflerin yarısının, alt kısımlarının kavuşmadığı kabul edilirse, ikinci harf yalnızca *g^l* olabilir. Üçüncü harf de benzer şekilde sorunludur. Bu harf daha çok *y²* veya *b^l*'e benzemektedir.

5. Mz. 403 (Sertkaya 147-148)

İki fragman kesinlikle tek bir yazmaya, aynı yazmaya aittir. Bir yaprağın iki ayrı parçaları mıdır burası kesin değil. (a) başlıklı fragman (b)'ye göre daha geniş bir çerçeve göstermektedir. Mz 403a fragmanından geriye kalanlarla başlığı *bi[...]/ nomi* “[...] kitabı” olarak yeniden kurabiliriz. İkinci Mz 403b fragmanının Osman Fikri Sertkaya tarafından okunan metni ise çok az yerde düzeltme gerektirmektedir:

Transliterasyon:

- 01
 02 [///]ür²[/ü]g² : [//]
 03 [///]un¹l²ug¹d¹a : k²
 04 [//] : t²r²k² : y¹l¹k¹r¹ :
 05 [//]ir² : t²ür²üs²üz :
 06 [///]g¹ : at¹l¹g¹ : uz
 07 [///]un¹l¹ug¹d¹a : k²
 08 [//]i : y¹b¹l¹k¹ : t¹il¹
 09 [///] : y¹?b¹içi : k¹
 10 [////]a : üçünç :
 11 [///] k¹ud¹uz
 12 [// : ///]t²ünç : ul¹ :
 13 [///] : y¹l¹k¹
 14 [/// ///]

Transkripsiyon :

[...tür]lüg [uzun t]onlugda
 k[in] tärk y(a)lk(a)r
 [bi]r törösüz [...]g atlg uz[unt]onlugda

(e)ki[nt]i y(a)vl(a)k tıl[...] y[ı]bıçı k[oduzd]a
 üçünç [...] koduz[da]
 [tör]tünç ul[...] y(a)lk[ar]

Tercüme :

[ka]dınlardan
 so[nra] hemen uzak tutar kendini
 [Bi]r kanunsuz [köt]ü denen (veya: kabul edilen) kadınlardan
 İk[inci]si söylentiler (?), kötü haberler (?) ... k[adınlard]andır.
 Üçüncüsü ... kadınlar[dan]
 Dördüncüsü. Bu [...] kendini uzak tutup [...]

Yorum:

Metin Maniheistlerin kadınlara bakışıyla ilgilidir. İffetlilik yaşağı Maniheist dindarların şiddetle yasakladığı beş şeyden birisidir. Ancak benim bildiğim kadarıyla bugüne kadar bilinen Maniheist rivayetler arasında kadınlarla ilgili belirli bir kategori yoktur.

Benim 9. satırda $y^1 ?biçi$ okuduğum kelime O. F. Sertkaya tarafından $(a)ytıçı$ okunmuştur, ancak üçüncü harf kesinlikle t^1 olamaz, tersine b^1 olabilir. y^1 ile b^1 arasına başka bir harf daha katmak gerekmektedir. Bu bölümde kâğıt yırtıldığı için burasının okunuşu açık değildir, en azından söru işareti taşımaktadır.

Transliterasyon:

- 01
 02 [/] k^1ud^1uz [/ /]
 03 [/] $k^1i : y^2ma : a$ [/ / / /]
 04 $-l^2irk^2ä : nça : [/ / /]$
 05 $s^2in^2i : b^2ir^2ä : [/ / /]$
 06 $-nğ : uy^1n^1şk^1 : k^2$ [/ / /]
 07 $-k^2 : t^2g^2ül^2 : (frei)$
 08 $y^2mä [:] b^2il^2ir^2$ [/ / /]
 09 $-üt^2i : t^2ü$ [/] $t^2 : t^2$ [/ / /]
 10 $-üg^2 : k^2işi : [/ / /]$
 11 $uy^1n^1ag^1 [:]$ [/ / /]
 12 $-z : b^2ir^2$ [/ / / /]
 13 $-a : k^2in$ [/ / / /]

Transkripsiyon:

[...l koduz [.. ta]kıt ymä a[...l]lirkä (a)nça [...] sini birlä [...] nġ oynaşık k[...l]k
tägül ymä bilir [...]üti tö[r]t t[ürl]üg kişi [...] oynag [kodu]z bir[...]a kin

Tercüme:

kadından ...ve ayrıca [...] bil]enler böyle ... senin ile ... Konkubine ...
değildir. ve ... bilenlerin ... dört çeşit (?) kadınlar ... ile ... gönül eğleyici (oynak)
kadınlar ... ikinci

Yorum:

oynaş (burada +ık küçültme hâli eki ile) ve *oynak* kelimeleri bugünkü Türkiye
Türkçesinde mevcuttur. *oynaşık*'tan sonraki kelime *k²* ile başlıyor ve aynı harfle
bitiyor, fakat buna uygun bir söz bulamadım.

6. Otani Koleksiyonu parçaları

Son olarak Kyoto'da Ôtani Koleksiyonu'nda bulunan yayımlanmamış iki
parçadan söz etmek istiyorum. Bu parçalarda çok az harf mevcut olup ilk bakışta bir
anlam çıkarılamamaktadır:

Ot. Ry. 6432 (ön yüzü: Çince metin)

- 01 ???
02 ...] i k¹ i * [...
03 ...] t [...

Ot. Ry. 8130 (arka sayfa boş)

- 01 ...]l¹ ? y¹ ? u [...
02 ...] u g¹ u r¹ u k¹ n¹ : k¹ a : ? ? [? ?]
03 ...] i ? ? i ° : (frei)

Eğer O2'deki *ka* yaklaşma hali eki ise, ondan önce yer alan *kn* harflerini *kan*
“han” olarak düşünebiliriz. Ancak ?]uguru nedir? Bir adla mı ilgilidir? Tabî kelimeyi
[b]uguru, [t]uguru ve benzeri şekilde tamamlamak mümkündür. Ayrıca kelimeyi *u-*
ile başlatıp veya [y]u- ile tamamlamış olsaydık *uguru* / *yuguru* şekillerini (y)uguru
olarak açıklar, bunu da *uygur* kelimesinin bir varyantı olarak düşünebilirdik.